

Amir Pasic

BOSNIAN HOUSE Origin, Life and Future

Bosnia and Hercegovina is in the heart of Europe. It shared similar history with other Mediterranean countries.

Illyrian was replaced by Roman in 3rd century B.C., and finally this process of symbiosis was finished by Roman-Slavic entity in the 7th century AD.

There, on the Neretva river, Roman Empire was split in two Eastern and Western.

Five century later Christianity was divided on Catholic and Eastern Orthodox.

From the 17th century the Neretva river is the west border of Islam.

Slavic tribal Communities gradually underwent transformation which led to the later feudal system.

Since the 12th century Bosnia was independent country. Slavs in Bosnia, were not unified from religious point of view: so-called Bosnian or Bogumil Church based on religious heresy derived from Christianity was dominant. There was also a sizable Catholic Church settled in Central Bosnia, and small group of Orthodox along eastern Bosnian border.

From the mid of 15th until the end of the 19th century Bosnia and Hercegovina was a part of the Ottoman State. Although it had much in common with other regions in the empire, its religious and cultural plurality, tolerance, patriotism and influence at the imperial court in Istanbul also distinguished it from among the others.

Economic, social and administrative relations were defined as in State at all, with modest variances.

House development between the 15th and 19th century

Bosnian urban milieu evaluated throughout the several centuries of the Islamic-Ottoman presence, where the commercial and residential areas were kept strictly apart. With market (*carsija*) as a vital part of the city, usually located at an important junction of the main road, or near a fortification or river crossing.

The market attracted craftsmen and merchants of every known kind. There was usually a central square (or several small squares) with many small streets around it, each designated for a particular craft. Craftsmen were organized in associations (*esnaf*) much in the way they still are in certain European countries. Christians and Jews lived and worked in the bazaar together with Muslims and shared with them an almost identical life-style.

Housing areas--mahalas, are situated outside and often around the market, connected to it by a network of usually narrow streets.

In the mahalas, we can distinguish one part of the city network with a public character, as a first stage: the public area only for the daily needs of one mahala; it is between the approaching road and the housing complex. The next stage starts at the gate of housing complex; circulation continues in the enclosed wall area, first, in the *selamluk* (semi-private unit), as a buffer zone, and finally, it ends in the *haremluk* (protection private unit), a basic unit of the Islamic society. With all intermediate gates closed, the city resembled a series of boxes, the larger one enclosing the smaller all protecting the integrity of the respective social units, as well as maintaining a compact structure of the Ottoman city as a whole.

Mahalas were traditional neighborhoods found in all parts of the Ottoman State. They were residential areas with their own mosques (churches or synagogues), shops, schools, and other facilities needed in daily life. Every mahala had its own communal spirit and mutual-aid system which contributed to the identity of each mahala and to a high degree of social cohesion. This was particularly true of towns of Bosnia and Hercegovina.

Every mahala had its wealthy and poor inhabitants. In some the wealthy prevailed over the poor, in others the poor may have outnumbered the better-off, but slum-like settlements were not known to exist. The poorer inhabitants were always under the patronage of the rich neighborhood families so that extreme social differences were greatly neutralized. It is very important to emphasize that there did not exist religious or ethnic division in mahalas organization.

Family was the essential social unit of Islamic-Bosnian community, the family house was the basic structural cell of an urban settlement. Houses are self-contained and detached with a courtyard and the garden enclosed by a wall, particularly on the side facing the street.

House was a dwelling complex composed of three parts: the house *per se*, the courtyard (*avliya*), with a kitchen a wood-shed, a toilet, a stable, a pantry, a drinking fountain, a pergola, and often a flower garden; and a vegetable and fruit garden, with a lawn, a small pavilion, and, possibly, running water.

The main unifying feature of the various types of Ottoman houses is the basic layout of the different functional units: two or more multifunctional rooms on two floors, with flexible use--without heavy furniture and limitations as to seasonal occupancy, around the common space, hall or *hayat* --one spatial entity spread over two floors with a connecting staircase, placed by the wall opposite the open part of the hall.

The largest number of houses contain the same essential elements of composition, structure, and volume, with variables reflecting the social and economic levels of the house owners, realized by domestic masters and local materials and building technology.

This architecture aimed to bring men into a harmonious relationship on all levels. First and basic was the level of the room, which provided the necessary privacy. The second was the housing complex. The third was the area of the bazaar, and the last, fourth level was that of the city, with its numerous aspects and possibilities.

Peculiarity of the house. We can clearly differentiate three basic types of houses in Bosnia-Herzegovina during the Ottoman period. The building materials used are the most important factor determining the differentiating characteristics of Bosnian-Ottoman houses.

The type that we shall, for lack of a better term, call *oriental* is characterized by low, square-based pyramidal roofs covered with *ceramida*, open porches facing an interior garden, and a walled and cobbled courtyard. This type is found only in Sarajevo and Foca. The Svrzina house in Sarajevo from the 17th century, with its fully decorated interior, the Djerzeleza house and the Suburina house in the same city, the Avdagica house in Foca and several others, are beautiful examples of Bosnian domestic architecture.

The Muslim houses in northern and central Bosnia were shaped by influences both from Islamic and Alpine countries. This house is, as a rule, of a closed, sturdy, cubic form, with a high timber roof and shingle-covering, without walled courtyards, or open *hajat*. The Krslak house in Jajce, the Eminbegica house in Tesanj, the Dusparina house in Kraljeva Sutjeska, and the Pozderac house in Cazin are well-known examples of this type of house.

A typical Muslim house in Herzegovina is distinguished by its characteristic roof made of stone slates. This region also has certain climatic advantages which make it possible for living functions to be moved to the courtyard, as is usually done in other countries of the Mediterranean and the Near East region. Interesting examples of this type are to be found in Stolac, particularly in the complex known as the Begovina, as well as at Blagaj (the Kolakovica house, the Valagica house, and the musafirhana of the tekija), in Pocitelj (the Gavran-Kapetanovica house), Trebinje (the Resulbegovica house), and in Mostar (the Biscevicica, the Muslibegovica, the Kajtazova house, the Zmiro, the Karabegova, and the Kapetanovica houses).

The Ottoman house of Hercegovina, a splendid example of architecture suited to the climate of the area, also bears evidence to the tolerant and open character of the Ottoman-Islamic milieu: it readily accepts elements of previous architectural traditions as well as the hand of the local master, with all the creative factors constantly evolving through the several centuries of the Ottoman presence, remaining permanently open to fresh influences.

It is clear that Bosnia and Hercegovina, in spite of being the area of many conflicts between the East and the West, has also been, perhaps longer than any other region in the world, the middle ground where the two worlds met in peace, where their artistic traditions intermingled to create unique styles and forms.

The following are the most important factors which have been instrumental in creating a specific regional style of architecture in Bosnia and Hercegovina:

- the dominant religion of Islam and the customs associated with it;
- uniformity of social and economic relations on the entire territory of the Ottoman Empire;
- Social conditions and type of economy in individual regions, as well as their relative wealth.
- specific urban set-up dictated by a specific economy;
- a tendency to preserve and cultivate the natural environment;
- a standard ground-plan of the house;
- specific Islamic architectural details and household items;
- specific geographical conditions: the continental or Mediterranean climate or, more specifically, the amount and type of precipitation --affecting the selection of roof type, and the topographic conditions. Geological features and type of soil, affecting the selection of building material.
- mainly domestic masters and local materials and building technology;
- a common life of Muslims and Christians;
- constant involvement of people from Dubrovnik in building activities in both the pre-Ottoman and Ottoman periods.

A specific regional house architecture was thus created, living behind a series of monumental structures, mostly modest by physical dimensions but of considerable importance for the cultural history of its people. The creative process which produced them was a constant flow of various cultural influences which, like streams merging into a single river, become much more than a mere total of the individual contributing elements. It became a significant new contribution to the world's artistic heritage and an example of cultural cooperation of people with different histories and traditions.

The Great Turning Point

Austro-Hungarian troops occupied Bosnia and Hercegovina in 1878. With them came a change in economic and social activities.

Everything that happened ever since was a result of the introduction of new capitalist relationships, while the confrontation of the two adverse civilizations enhanced this encounter. It is not the political and religious antagonism that brought this up, but rather an entire perception of life, which, for the Bosnian population stemmed from the religion, the Bosnian cities were already undergoing changes from pre-industrial to industrial society. The Islamic religious perception of the time (that defines a system of life and its values) found it hard to accept these principles of social order, a minor detail indicates that prior to the occupation, the idea of a house for rent was foreign to the inhabitants of Sarajevo, and even those that were poorest lived in a house of their own. This only illustrates the scale of changes that will transform the future likeness of the city. The image of the Ottoman environment was changed, especially in city centers of Sarajevo and Mostar.

The new capitalist spirit began to reign. A large number of new constructions takes place, varying in character. Hills around the city are linked into a series of fortifications and connected to the city by new roads.

Military camps, new bridges, a railroad and new roads, a new modern water supply, modern sewage system, electrical power line-network, fire brigade a new power plant and the street illumination.

New city administrative organization, construction law, cadaster and land offices.

A stronger concentration of capital ensured faster growth of the city, similar to the one initiated in the first half of the 16th century.

As a result of increased demand for apartments, a new construction dwelling appears -- house for rent and a new business -- real-estate speculation with lands and buildings. Both activities have great impact on the quality of living standards and urban space. Changed character of housing business created a new class -- real-estate owners. They are not only a new social category -- the landlords, but also the most important capital owners and financiers.

A charming picture of a feudal town, where an architectural hierarchy formed a holistic and logical entity, an easily apprehensible image of inner interrelations, was quickly brought down by the vast changes within the entire concept of the city.

By applying partial planning, city's area was gradually covered by interpolating buildings into gardens, cemeteries, and scarcely inhabited quarters. Urban tissue began to grow dense with new buildings, creating this narrow city corridors yet another foreign space unknown to Ottoman concept of the city.

With the increase in the cost of land, the sprawling Ottoman house become a luxury that few could afford. People had to live in buildings that no longer had favorable orientation, adequate exposure to the sun, ventilation or spatial variety.

Houses for rent were densely built into a small space defined by existing streets.

Almost all the new construction has a new functional concept, where typical floor-layout is common to all along with the functionally dead areas of the corridor.

In general it was a different concept of spatial use, compared to the construction built in the preceding few centuries in those parts, and this indicated a new relation to hygiene.

Hayat-hall was replaced with saloon that was connected to neighboring rooms through representative doors.

With the usage of newly designed furniture, in higher spaces with new type of windows, a level of view was moved up. After physical contact with nature was canceled, the visual one was reduced.

Low stone wall with iron fence changed the high wall around the house. In the design of the fence architects were applied elements of the last architectural style.

Construction and dimensions of the walls, ceiling constructions, a staircase, and the roof--all were new. The same for doors and windows. New type of furnace and fire place were built in.

The complete proportion of the building was altered. The building had a main, representative facade, facing the street, and the other facade. The harmony of the volumes, light and shadows, or wall with greenery was replaced by blocks decorated with stylish elements from architect's catalogue often chosen by the newly Europeanized client.

Public buildings and villas located on larger sites, were provided with a park or garden. All other functional, constructive and technological characteristics remained the same or similar.

Traditional House Today

Today, all over the world, urban plans have taken shape around the automobile, and pedestrians have become second class citizens. In the first car phase, 50-60 years ago, the city area was multiplied itself together with infrastructure. Land use expenses became enormous. The old city was sentenced to die.

The same circumstances existed in former Yugoslavia, and Mostar too, only new planning and architectural movements emerged with a delay of five to ten years.

Suburban areas have and will always function as dormitories.

New sub-urban settlements were established with a condominium as a final solution to reach people who will come looking for the lost security of old neighborhoods.

The spatial limit is overreached. But interest for real preservation of historic area has been renewed, because modern development hasn't found an equivalent or alternative for the human needs formed during centuries--the traditional house as a key element of the urban fabric.

Finally, and it has already begun, redevelopment, rehabilitation, revitalization, and reconstruction will replace suburbanization.

For the cities with centuries long tradition we expect rehabilitation in the next phase when people who invested in suburban islands discover that spirit of life is not there but in the heart of the old centers.

In Bosnia and Hercegovina, the last several years were a time of killing, ethnic cleansing, and destruction.

Genocide on *Untermenschen* people -- Bosniaks with Muslim faith--which aimed to reach *Lebensraum* for their own great nation, led by psychopathic creators of the Big Lie, resulting with more than 200,000 killed people, more than half million wounded, and more than one million refugees .

Masters of destruction take pleasure in expounding their motives, their task makes them proud. City haters and city destroyers haunt our lives. One of the moving forces behind the rise and fall of civilizations is the battle between city lovers and city haters, a battle waged in every nation and every culture. For the city destroyers urban is synonymous with dignity, sophistication, the unity of thought and word, word and feeling, feeling and action, and must be done away with altogether.

From whatever depths of misguided national spirit and on whatever morbid principles they base their approaches, their idea is to destroy anything that could have existed before them. Among many cities, towns and settlements destroyed in the last four years, Mostar and Sarajevo had the most terrible fate.

More than 60% of housing units in Bosnia and Hercegovina were destroyed.

The Dayton Peace Accord brought peace to some extent.

One of the key items of this accord is related to the return of refugees and dislocated people, and the basic condition is the reconstruction of the houses.

Keeping memories alive needs to be supported even before reconstruction begins. In August 1992, in the state of shock of killing and destruction, an idea of rebuilding started to develop, parallel with both a battle on the fire-lines and survival in Bosnian settlements under the siege.

The IRCICA cultural fire-line was opened: MOSTAR 2004: a project to assist the Republic of Bosnia and Hercegovina to preserve and reconstruct its cultural heritage.

As a part of this integrated project, reconstruction and rehabilitation of traditional houses and mahala structures present substantial component. At the same time, it is a good opportunity to integrate basic values of these houses in the modern housing structures.

Destruction of the *Stari Most* (Old Bridge) on November 9, 1993 moved the world awareness: finally the crime committed on Bosnia was recognized.

Reconstruction of the *Stari Most* will help Bosniaks to join with each other and to build a new society based on traditional values developed during the ten centuries of Bosnian history.

Amir Pasic: Bosnian House, lecture IRCICA, November 16, 1996

LIST OF SLIDES

1. Stjepan Grad Blagaj
  2. Tesanj
  3. Travnik
  4. Stages of Traffic in the mahala
  5. Foca, mahala scheme
  6. Sarajevo, mahala on the hill
  7. Sarajevo , mahala
  8. Pocitelj
  9. Fountain
  10. Development of the house
  11. Development of the house complex
  12. House complex (Muslibegovica house in Mostar)
  13. House plan (Kaytaz house in Mostar)
  14. Biscevic sokak in Mostar
  15. Wall surrounding house
  16. House view from the courtyard (Kaytaz)
  17. Hayat (hall) ground level (Kaytaz)
  18. Staircase (Cisic-Alajbegovic house in Mostar)
  19. Hayat (hall) upper level (Biscevic house)
  20. Door to the big room (Biscevic)
  21. The big room interior (Biscevic)
  22. Big room-exterior (Biscevic)
  23. different type of houses related to the climate
  24. Roof covering—stone slates
  25. Houses in Sarajavo
  26. Houses in Kresevo
  27. The Husein Kapetan Gradiscevic Tower in Gradacac
  28. House in Cazin
  29. The Begovina house complex in Stolac
  30. Nusafirhane of the tekke in Blagaj
  31. Mostar in 1919 (Drawing A. Pasic)
  32. The Marijin dvor area in Sarajevo
  33. Comparison between traditional and A-H modern houses (drawing A.Pasic)
  34. Comparison between traditional and A-modern houses (drawing A.Pasic)
  35. House built in so called Bosnian architectural style
  36. Mostar, an area of the city built after Ottoman
  37. Apartment house from 1950-ties (Mostar, Bulevar)
  38. Apartment house 1960-70-ties (Sarajevo)
  39. Apartment house 1980-ties (H. Hasandedic, Mostar)
  40. Apartment house 1990-ties (H. Cemalovic Mostar)
  41. Attempt to transfer traditional in Modern (1950)
  42. Attempt to transfer traditional in Modern (1980)
  43. Mostar destroyed city (Drawing A. Pasic)
  44. Mostar, mahala Brankovac destroyed in 1992
  45. Rehabilitation of the mahala, proposal Workshop 1995.
  46. Rehabilitation of the mahala, proposal Workshop 1995.
  47. Rehabilitated housing complex in 1996
  48. The Stari Most destroyed November 9, 1993
  49. The Stari Most view from the KMP minaret in 1990
- The Stari Most, 1986 (AKAA archive)

Dr. Amir Paşic

BOSNA EVİ

"Menşei, Evlerde Yaşanan Hayat ve Geleceği"

**İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)'da
15 Kasım 1996'da sunulan konferans**

(İngilizce'den çeviren: Dr. Semiramis Çavuşoğlu)

Avrupa'nın ortasında yer alan Bosna-Hersek, diğer Akdeniz ülkeleriyle benzer bir tarihi paylaşmaktadır. M.Ö. 3. yüzyılda İllirya'luların idaresi yerine Roma hâkimiyeti geçmiş, neticede bu uyuşma süreci M.S. 7. yüzyılda Roma-İslav hâkimiyeti ile tamamlanmıştır. Neretva nehrinin iki yakasında Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Beş yüzyıl sonra Hıristiyanlık Katolik ve Doğu Ortodoks mezheplerine ayrılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Neretva nehri, İslamiyetin batıdaki sınırı olmuştur.

İslavların kabileler şeklindeki toplulukları daha sonra feodal sisteme yön veren tedricî bir değişimden geçmişlerdir.

12. yüzyıldan itibaren Bosna bağımsız bir ülke olmuştur. Bosna'daki İslavlar dinî bakımdan birlik içinde değillerdi. Hıristiyanlıktan çıkan dinî hurafelere dayanan Bosna veya Bogumil Kilisesi nüfuzlu durumdaydı. Ayrıca Bosna'nın orta bölgesinde Katolik Kilisesi'ne mensup oldukça geniş bir topluluk ve Bosna'nın doğu sınırında küçük bir Ortodoks gurup vardı.

15. yüzyılın ortasından 19. yüzyılın sonuna kadar Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur. İmparatorluğun diğer bölgeleriyle pek çok ortak özellikleri olmasına rağmen, bu topraklarda hüküm süren dinî ve kültürel çoğulculuk, hoşgörü, vatanperverlik ve İstanbul'da bulunan padişahın sarayındaki nüfuzu onu diğerlerinden ayırıyordu. Ekonomik, sosyal ve idarî ilişkiler küçük farklılıklarla Devlette olduğu gibi tanımlanmıştı.

15. ve 19. yüzyıllar arasında evin gelişmesi

Bosna'daki şehir dokusu, İslam-Osmanlı varlığının mevcut olduğu uzun yüzyıllar boyunca gelişti. Bu dokuda ticarî ve yerleşim bölgeleri tamamen ayrılmıştı. şehrin en hayatî unsurlarından biri olan çarşı, genellikle ana yolun önemli bir kavşağında, bir istihkâmın veya nehir geçişinin yakınında bulunuyordu.

Çarşı, her türlü elsanatkârı ve tüccarın toplandığı bir yerdi. Çarşıda genellikle merkezî bir meydan (veya birçok küçük meydanlar) bulunurdu. Bunların çevresinde herbiri belirli bir sanatın icrasına tahsis edilen küçük sokaklar vardı. Bugün hâlâ bazı Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi, esnaf teşkilatlanmış durumdaydı. Çarşıda Müslümanlarla birlikte yaşayan ve çalışan Hıristiyanlar ve Yahudiler onlarınkine çok benzeyen bir hayat tarzına sahiptilerdi.

Çarşının dışında ve genellikle çevresinde yer alan mahalleler çarşıya dar caddelerin oluşturduğu bir ağ ile bağlanmıştı.

Mahallelerde ilk safhada şehir ağının kamu karakteri taşıyan bir kısmını görüyoruz: Sadece bir mahallenin günlük ihtiyaçları için ayrılan bu kamu alanı, bu bölgeye yaklaşan yol ve yerleşim kompleksinin arasındadır. İkinci safha yerleşim kompleksinin kapısında başlar. Duvarlarla çevrelenen alanda devam eden faaliyet, önce yarı özel bir birim olan ve tampon bölge görevi gören selamlıkta ve nihayet İslam toplumunun temel bir unsuru olan haremlikte sona erer. Arada yer alan bütün kapılar kapatıldığı zaman şehri iç içe yerleşmiş kutulara benzetebiliriz. Küçük kutular büyüklerin içinde yer almakta ve hepsi sosyal birimlerin bütünlüğünü korumakta, aynı zamanda Osmanlı şehrinin bir bütün olarak yoğun yapısını muhafaza etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde bulunan geleneksel yerleşme alanları olan mahallelerde kendi camileri (kilise veya sinagoglar), dükkânlar, okullar ve günlük hayatta ihtiyaç duyulan diğer unsurlar mevcuttu. Her mahallede görülen topluluk ruhu ve karşılıklı yardımlaşma sistemi, mahallenin kimliğini oluşturuyor ve yüksek derecede bir sosyal bütünlük sağlıyordu. Bu durum özellikle Bosna-Hersek'teki şehirler için söz konusuydu.

Her mahallede zenginler ve fakirler bulunuyordu. Bazılarında zenginler fakirlerden çoktu; diğerlerinde ise bunun aksi bir durum görülebiliyordu. Fakat bugünkü gecekondu benzer yerleşimler mevcut değildi. Fakir mahalle sakinleri daima zengin komşu aileler tarafından korunduğu için aşırı sosyal farklılıklar büyük ölçüde giderilmiş oluyordu. Vurgulamamız gereken bir diğer önemli husus da mahalle teşkilatında dinî ve etnik bir bölünmenin olmamasıdır.

Müslüman Boşnak topluluğunun temel sosyal birimi aileydi. Bir şehir yerleşiminin yapısında bulunan temel unsur, ailenin yaşadığı evdi. Kendi kendine yeterli birimler olan evler, dış dünyadan bir avlu ve özellikle caddeye bakan kısımda yer alan duvarla çevrili bir bahçe ile ayrılıyordu.

Bosna evi, üç kısımdan oluşan bir yerleşim kompleksi idi: Birincisi evin kendisi, ikincisi, avlu ile burada bulunan mutfak, sundurma, tuvalet, ahır, kiler, çeşme, kameriye, üçüncüsü ise genellikle bir çiçek bahçesi ile içinde çayır, bir küçük kulübe ve muhtemelen akan su bulunan bir sebze ve meyve bahçesinden oluşuyordu.

Çeşitli tipteki Osmanlı evlerinin birleştirici özelliği, değişik görevleri olan birimlerin temel planıydı: İki katta, değişik amaçlarla kullanılacak iki veya daha fazla oda bulunuyordu. Bu odalarda ağır mobilyalar yoktu ve mevsimlik kullanım konusunda sınırlamalar mevcuttu. Evdeki ortak alan olan *hayat* her iki kata da bir merdivenle bağlanıyordu ve bir tarafı açıktı. Odalar avlunun etrafında toplanmıştı.

Genellikle evler kompozisyon, yapı ve hacim bakımından aynı temel unsurlardan oluşuyordu. Farklılıklar ev sahiplerinin sosyal ve iktisadî seviyesini yansıtıyor ve yerli ustalar, mahallî malzeme ve inşaat teknolojisi tarafından belirleniyordu.

Bu mimari, insanların her seviyede âhenkli bir ilişki içinde olmasını gaye edinmişti. İlk seviyede esas olan birim, gerekli mahremiyeti sağlayan odaydı. İkincisi ev kompleksi, üçüncüsü çarşı alanı ve nihayet dördüncüsü çeşitli yönleri ve tanıdığı imkânlarla şehrin kendisiydi.

Evin özellikleri

Osmanlı döneminde Bosna-Hersek'te başlıca üç ev tipi bulunmaktaydı. Bosna'daki Osmanlı evlerini diğerlerinden ayıran en önemli özellik, kullanılan yapı malzemeleriydi.

Daha uygun bir terim olmadığı için *oriental* diyebileceğimiz tarzdaki evlerde alçak, kare taban üzerindeki piramit şeklinde çatılar kiremitle kaplıdır. Üzeri açık veranda ev kompleksinin içinde bulunan bir bahçeye ve duvarlarla çevrili parke taşlı bir avluya bakmaktadır. Bu tip evlere Saraybosna ve Foça'da rastlanır. Bosna yerel mimarisinin en güzel örnekleri arasında, içi tamamen dekore edilmiş olan ve 17. yüzyılda inşa edilen Saraybosna'daki Svrzina evi, yine aynı şehirdeki Cercelez ve Suburina evleri, Foça'daki Avdagiça evi ve diğer birçokları sayılabilir.

Kuzey ve Orta Bosna'daki Müslüman evleri hem İslam hem de Alp dağlarındaki ülkelerin etkilerini taşırlar. Kaide olarak, bu ev kapalı, sağlam ve kübik bir yapıdadır. Yüksek çatı keresteden yapılmıştır ve küçük tahtalar ile kaplıdır. Evin *hayat* denilen, duvarlarla çevrili veya açık avlusu yoktur. Bu tarz evlerin en iyi bilinen örnekleri Yayıtze'deki Krşlak evi, Teşany'daki Eminbegiça evi, Kralyeva Sutyaska'daki Dusparina evi ve Tzazin'deki Pozderatz evi'dir.

Hersek'te bulunan tipik bir Müslüman evinin ayırıcı özelliği, 2-3 cm. kalınlıkta geniş kayağantaş ile kaplı çatısıdır. Diğer Akdeniz ve Yakın Doğu ülkelerinde olduğu gibi bu bölge ikliminin sağladığı avantajlar ev halkına avluda oturma ve yaşama imkânını tanımaktadır. Bu tarzın ilgi çekici örnekleri Stolat'z'da özellikle Begovina kompleksinde, Blagay'da (Kolakoviça evi, Valagiça evi ve tekkenin misafirhanesinde) Poçitely'de (Gavran-Kapetanoviça evi), Trebinye'de (Resulbegoviça evi) ve Mostar'da (Bişçeviça, Muslibegoviça, Kaytazova, Jmiro, Karabegova ve Kapetanovina evleri) görülür.

Bölgenin iklimine uygun harika bir mimari örneği olan Hersek'teki Osmanlı evi, aynı zamanda Osmanlı-İslam toplumunun hoşgörülü ve açık karakterini yansıtır: Daha önceki mimari geleneklerin unsurları ile mahallî ustaların çalışmalarını birleştirir. Böylece yüzyıllar boyu süren Osmanlı idaresi sırasında gelişen yaratıcı unsurlar daima yeni tesirlere açık olmuştur.

Doğu ve Batı arasında vuku bulan çatışmalara sahne olan Bosna-Hersek, belki de dünyadaki bütün bölgelerden daha uzun süre iki dünyanın barış içinde bir araya geldiği alan olmuştur. Bu iki dünyanın sanat gelenekleri benzersiz üsluplar ve şekiller oluşturmak üzere bir senteze ulaşmışlardır.

Bosna-Hersek'te kendine has bölgesel bir mimari üslubun meydana getirilmesinde rol oynayan en önemli unsurlar şunlardır:

- Hâkim din olan İslam ve onunla ilgili âdetler.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarında sosyal ve iktisadî ilişkilerin bir benzerlik ve uyum içinde olması
- Tek tek bölgelerdeki sosyal şartlar ve uygulanan ekonomik düzen ile bu bölgelerin mukayeseli olarak refah seviyeleri.
- Belirli bir ekonomik düzenin gerektirdiği belirli bir şehir organizasyonu.
- Tabii çevreyi koruma ve geliştirme eğilimi.
- Evin zemininin standart planı.
  - İslam mimarisiyle ilgili özel detaylar ve ev halkının kullandığı eşyalar.

- Belirli coğrafi şartlar: Kara iklimi veya Akdeniz ikliminin hüküm sürmesi veya daha açık bir ifadeyle yağış miktarı ve cinsi, çatı cinsinin ve topografik şartların gelişmesini etkiler. Jeolojik özellikler ve toprağın cinsi ise yapı malzemelerinin seçilmesini etkiler.
- Esas olarak yerli ustalar ile yerli malzemeler ve yapı teknolojisinin kullanılması.
- Müslümanlar ve Hıristiyanların ortak bir hayatı paylaşması.
- Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde Dubrovnik'ten gelen ustaların yapı faaliyetleriyle uğraşmaları.

Bu şekilde oluşan kendine has bölgesel ev mimarisi, tarihî abidevî yapıların arasında yerini almıştır. Bu mimari eserler fizikî boyutlar bakımından mütevazî olmakla beraber, tarihî yapıların özelliklerinden de etkilendikleri için, halkın kültür tarihi için önem taşımaktadır. Bu eserleri oluşturan süreç, çeşitli kültürel tesirlerin daimî bir akışı gibi düşünülebilir. Böylece, tek bir nehirle birleşen ırmaklar gibi, ortaya çıkan sentez ona katkıda bulunan unsurların toplamından çok daha fazla bir mânâ taşıyordu. Bu birleşme dünya sanat mirasına yeni bir katkı olduğu gibi, değişik tarih ve geleneklere sahip insanlar arasındaki kültür alışverişini de ifade etmektedir.

Büyük Dönüm Noktası

1878'de Avusturya-Macaristan ordusunun Bosna-Hersek'i istila etmesinden sonra iktisadî ve sosyal faaliyetlerde bir değişiklik meydana gelmiştir.

O tarihten sonra yeni kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışının neticeleri görülmeye başladı ve bu iki zıt medeniyetin yüz yüze gelmesi bu ilişkileri daha da kuvvetlendirdi. Yeni sosyal düzeni ortaya çıkaran unsur, siyasî ve dinî düşmanlık değil, bütünüyle bir dünya görüşüydü. Bosna halkı için bu görüşün kaynağı 'din'di. Bosna'daki şehirler sanayi öncesi toplumundan sanayi toplumuna geçiş döneminin değişikliklerini yaşıyordu.

İslam dininin bir hayat sistemini ve onun değerlerini tanımlayan o döneme bakış açısı, sosyal düzenin bu prensiplerini kabul etmekte zorluk çekiyordu. Küçük bir ayrıntıdan şunu öğreniyoruz: İşgalden önce kiralık ev fikri Saraybosna halkı için yabancı bir kavramdı; en fakir halk bile kendi evlerinde yaşıyordu. Bu durum, şehrin gelecekteki gelişmesinin alacağı yönü belirleyecek değişikliklerin ölçüsünü göstermektedir. Özellikle Saraybosna ve Mostar gibi şehir merkezlerinde Osmanlı tarzı çevrenin imajı değişmiştir.

Böylece yeni kapitalist ruh hâkim olmuş ve değişik özellikler taşıyan çok sayıda yapı inşa edilmiştir. Şehrin etrafındaki tepelerde bir dizi istihkâm inşa edilmiş ve bunlar şehre yeni yollarla bağlanmıştır.

Askerî karargâhlar, yeni köprüler, demiryolu ve yeni yollar, yeni ve modern bir su şebekesi, modern kanalizasyon sistemi, elektrik enerjisi ağı, caddelerin ışıklandırılması, itfaiye teşkilatı ve yeni bir elektrik santrali gündeme gelmiştir.

Bunların yanı sıra şehrin yeniden idarî organizasyonu, bina kanunu, kadastro ve tapu dairelerinin rolü önem kazanmıştır.

16. yüzyılın ilk yarısında görüldüğü gibi, daha fazla sermayenin biriktirilmesi şehrin daha hızlı büyümesini sağlamıştır.

Ev inşa edilecek mekâna duyulan talebin artmasıyla kiralık ev şeklinde yeni bir mesken tarzı ve toprak ve bina konusunda gayrimenkul spekülasyonu şeklinde yeni bir meslek ortaya çıkmıştır.

Her iki faaliyetin de hayat standartları ve şehir mekânının kullanımında büyük bir etkisi olmuştur. Ev

konusunun böylece değişen karakteri, gayrimenkul sahipleri adı altında yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sınıfın mensupları sadece yeni bir sosyal kategori olan emlakini kiraya veren mal sahipleri değil, aynı zamanda en önemli sermayedarlar ve yatırımcılardır.

Feodal şehir manzarasında mimarî hiyerarşinin kurduğu mantıkî ve bütünlük arzeden yapı içinde kolaylıkla anlaşılabilir bir iç ilişkiler imajı vardı. Ancak şehir kavramında bir bütün olarak oluşan büyük değişikliklerle bu imaj hızla kayboldu.

Şehir alanının parça parça planlanması neticesinde binalar, bahçelerin, mezarlıkların ve yerleşmenin az olduğu mahallelerin içine sokulmuştur. Yeni yapılan binalarla şehir dokusunun yoğunluk kazanması sonucunda Osmanlı şehri kavramına yabancı bir alan olan dar şehir sokakları ortaya çıkmıştır.

Toprak değerinin artmasıyla birlikte, büyük bir alana yayılmış olarak inşa edilen Osmanlı evi pek az kimsenin sahip olabileceği bir lüks hâline gelmiştir. Böylece insanlar artık çevre şartlarına uyum sağlama, yeterli gün ışığı, havalandırma imkânları ve mekânda çeşitliliğe sahip olmayan binalarda yaşamak zorunda kalmışlardır.

Kiralık evler, mevcut caddelerin imkân tanıdığı ölçüde küçük mekânlarda yoğun bir şekilde inşa edilmiştir.

Hemen hemen bütün yeni binalarda yeni bir fonksiyonel kavram ortaya çıktı. Buna göre, tipik olarak bir binada her katın planı aynıydı: Koridor alanlarının hiçbir önemli fonksiyonu yoktu. Genel olarak daha önceki birkaç yüzyıla kıyasla bu durum hijyenle ilgili yeni bir anlayışı yansıtıyordu.

Hayat denilen avlunun yerini, komşu odalara kapılarla açılan salon almıştır.

Daha yüksek mekânlarda yeni tip pencereler ve mobilyaların kullanılmasıyla görüş seviyesi yükselmiştir. Tabiatla fizikî temas kalmayınca gözün teması da azalmıştır.

Evin etrafındaki yüksek duvarın yerini demir parmaklıklı alçak taş duvar almıştır. Parmaklığın tasarımında son mimari üslubun unsurları kullanılmıştır.

Duvarların inşası ve boyutları, tavanın inşası, merdiven ve çatı hep yeni tarza göre inşa edilmişti. Aynı durum kapılar ve pencereler için de geçerliydi. Yeni tarz bir ocak ve şömine inşa edilmiştir. Aynı zamanda binanın bütün nispetleri değiştirilmiştir. Binanın caddeye bakan ana cephesi ile diğer cephesi bulunuyordu. Binanın hacmi, ışık ve gölgelerin âhengi veya yeşil bitkilerle süslü duvarın oluşturduğu âhengin yerini, mimarın yeni Avrupalılaştırmış müşteriler için kataloğundan seçtiği modaya uygun "kutu"lar almıştır.

Daha büyük alanlar üzerinde bulunan kamu binaları ve villaların bir park veya bahçesi bulunuyordu. Binaların diğer bütün fonksiyonel, yapıya ait ve teknolojik özellikleri aynı veya benzer şekilde kalmıştır.

Günümüzün Geleneksel Evi

Bugün bütün dünyada şehir planlarını belirleyen unsur araba olmuş, yayalar ikinci sınıf vatandaş hâline gelmişlerdir. Araba döneminin bundan 50-60 yıl önceki ilk safhasında şehir alanı altyapısıyla birlikte büyümüş, toprağın kullanımıyla ilgili masraflar çok fazla artmış ve eski kent ölümüne mahkûm edilmiştir.

Aynı şartlar eski Yugoslavya ve Bosna için de geçerliydi. Sadece burada yeni planlama ve mimari hareketleri 5-10 yıllık bir gecikme ile ortaya çıkmıştı.

Banliyölerin fonksiyonu, eskiden olduğu gibi bundan sonra da daima gece yatılacak yerleşim alanları olmalarıdır.

Geçmişte komşuluğun sağladığı emniyet hissini tekrar tesis edebilmek için bulunan son çözüm, şehirlerde siteler şeklinde yeni binaların inşasıdır.

Zamanla artan inşa faaliyetiyle mekânın, insanların ihtiyaçlarına rahatça cevap vermesi artık mümkün olmamaktadır. Fakat modern şehirleşme, insanın yüzyıllar boyunca belirlenen ihtiyaçlarını karşılayacak bir alternatif bulamadığı için, tarihî alanların korunması ve şehir dokusunun ana unsuru olan geleneksel ev yeniden gündeme gelmiştir.

Nihayet, zaten başlamış olan bir süreç içinde yeniden gelişme, rehabilitasyon, yeniden canlandırma ve yeniden inşa banliyöleşmenin yerini alacaktır.

Banliyölerde yatırım yapan insanlar, hayatın gerçek mânâsının buralarda değil eski şehir merkezlerinin kalbinde olduğunu anladıkları zaman, gelecek dönemde yüzyıllara dayanan bir geleneği olan şehirlerde rehabilitasyon sürecinin başlamasını bekleyebiliriz.

Geçtiğimiz son birkaç yıl Bosna-Hersek için bir katliam, etnik temizlik ve yıkım dönemi olmuştur. Kendi "büyük milletleri"ne yaşama alanı bulmak için, ikinci sınıf olarak niteledikleri Müslüman Boşnaklara soykırım uygulayan ve Büyük Yalana dayanarak faaliyetlerini gerçekleştiren psikopat liderler 200,000'den fazla masum insanı katletmiş, yarım milyondan fazlasının yaralanmasına ve bir milyondan fazlasının göçmen durumuna düşmesine sebep olmuşlardır.

Bu yıkımı gerçekleştirenler yaptıkları işlerden zevk almakta ve kendileriyle gurur duymaktadırlar. Kentlerden nefret eden ve kentleri tahrip edenler hayatımızı huzursuz hâle getiriyorlar. Medeniyetlerin doğuş ve batışına sebep olan güçlerden birisi, her millet ve her kültürde görülen, şehri sevenlerle şehirden nefret edenler arasındaki savaştır. cehri yıkanlar için şehre ait her şey itibar, vakar, ince düşünce ve davranışlar, düşünceler ve kelimeler, kelimeler ve duygular, duygular ve hareketlerin birliğiyle eş anlamlıdır ve tamamen yok edilmesi gerekir.

Bu kişiler fikirlerini yanlış yönlendirilmiş bir millî ruha ve ürkütücü prensiplere dayandırmaktadırlar ve amaçları kendilerinden önce var olan her şeyi yok etmektir.

Geçen dört yıl içinde yıkılan şehirler ve yerleşimler arasında en korkunç kaderi paylaşanlar Mostar ve Saraybosna olmuştur. Bosna-Hersek'teki meskenlerin %60'dan fazlası yıkılmıştır.

Dayton Barış Antlaşması Bosna-Hersek'te barışı bir ölçüde sağlamıştır. Antlaşmanın başlıca maddelerinden biri, mültecilerin ve yerlerini terk etmeye mecbur edilen insanların tekrar evlerine dönmelerini sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmenin temel şartı ise, yıkılan evlerin yeniden inşasıdır. Daha yeniden inşa süreci başlamadan hatıraların canlı tutulmasının gerektiği unutulmamalı. 1992 Ağustos'unda katliam ve yıkımın yarattığı şok ortamında, ateş hattındaki savaş ve kuşatma altındaki yerleşim bölgelerinde süren hayatta kalma mücadelesi çerçevesinde Bosna'nın yeniden inşası süreci gündeme gelmiştir.

Böylece IRCICA'nın, kültür alanındaki ateş hattı olarak nitelendirilebileceğimiz, MOSTAR 2004 projesi başlatılmıştır. Projenin amacı, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ne kültür mirasının korunması ve yeniden inşası konularında yardımcı olmaktır.

Bu çok kapsamlı projenin önemli bir parçası da geleneksel evlerin ve mahalle yapılarının yeniden inşası ve rehabilitasyonudur.

Bu proje aynı zamanda geleneksel evlerin mimarisine temel teşkil eden değerlerin, modern evlerin yapısı ile bütünleştirilmesine imkân sağlayacaktır.

Mostar'daki Eski Köprü (*Stari Most*)'nün 9 Kasım 1993'te yıkılması dünya kamuoyunun dikkatini bu noktaya çekmiş, nihayet Bosna'ya karşı işlenen suç kabul edilmiştir.

Eski Köprü'nün yeniden inşası, Boşnakların birlik ve dayanışma ruhu içinde hareket etmelerini sağlayacaktır. Bin yıllık Bosna tarihi boyunca yerleşen geleneksel değerlere dayanarak yeni bir toplum kurmaları ve yeni evler inşa etmeleri konusunda yardımcı olacaktır.

**Amir Pasic: Bosnian House,
Lecture, IRCICA, November 16, 1996**

LIST OF SLIDES for AD Magazine

1. POÇİTELY
2. SARAYBOSNA'DA TEPE ÜZERİNDE BİR MAHALLE
3. ÇEŞME
4. MOSTAR'DA BIŞÇEVIÇA SOKAĞI
5. KAYTAZ EVİ'NİN ETRAFINDAKİ DUVAR
6. MOSTAR'DAKİ BIŞÇEVIÇA EVİ'NİN ÜST KATTAKİ AVLUSU
7. BÜYÜK ODA'NIN KAPISI (BIŞÇEVIÇ)
8. BÜYÜK ODA'NIN İÇ GÖRÜNÜŞÜ (BIŞÇEVIÇ)
9. BÜYÜK ODA'NIN DIŞTAN GÖRÜNÜŞÜ (BIŞÇEVIÇ)
10. SARAYBOSNA'DA EVLER
11. CAZİN'DE BİR EV
12. 1919'DA MOSTAR (RESİM: A. PAŞIÇ)
13. GELENEKSEL EVLER VE AVUSTURYA-MACARİSTAN DÖNEMİNE AIT MODERN EVLER ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA (RESİM: A. PAŞIÇ)
14. BOSNA MİMARİ ÜSLUBUNDA İNŞA EDİLMİŞ BİR EV
15. GELENEKSELİ MODERNE DÖNÜŞTÜRME GAYRETİ (1950)
16. 1960-70'LERE AIT BİR APARTMAN (SARAYBOSNA)
17. MOSTAR'DA 1990'LARA AIT BİR APARTMAN (Mimar: HASAN CEMALOVİÇ)
18. MOSTAR'DA 1992'DE YIKILAN BRANKOVAÇ MAHALLESİ
19. YIKILAN MOSTAR ŞEHİRİ (RESİM: A. PAŞIÇ)

ÖNEMLİ NOT: Metinde kullanılan dıaların İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Arşivi'ne ait olduğu ve IRCICA'nın izniyle yayınlandığı belirtilmelidir.

IRCICA LIBRARY

I 19270

Reg. No:

Class No:

0070

ÖNEMLİ NOT: Matinde kullanılan bütün İsim Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Arşivi ne ait olduğu ve IRCICA'nın izniyle yayımlandığı belirtilmiştir.